

1920'li Yıllarda Avrupa'da Sinema ve Tiyatroda Ermeni Propagandası

Arif Kolay*

Özet

Makalenin içeriğini, 1920'li yıllarda Avrupa'nın çeşitli kentlerinde (Stockholm, Lahey, Cenevre, Bern vs.) Ermenilerin Türkler aleyhinde yaptıkları bazı tiyatro/sinema filmlerini propaganda aracı olarak kullanmaya çalışması ve Türk elçilik görevlilerinin bunu engelleme çabaları oluşturmaktadır. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden istifade edilerek hazırlanmıştır. Ermeni meselesinde bugün gelinen noktada bu propaganda faaliyetlerinin rolünün daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni meselesi, Türk-Ermeni ilişkileri, Propaganda, Sinema

Armanian Propaganda in the European Cinema and Theater in the 1920s

Abstract

The content of the article is the effort of Armenians to use some of the theatres/movies produced by them against Turks as a tool of propaganda in 1920's in various cities of Europe (Stockholm, Hague, Geneva, Bern etc.) and the effort of Turkish embassy officers to prevent this. The study was prepared by using the Prime Ministry Ottoman Archives. The role of this propaganda will be better understood in the context of the Armenian issue reached today.

Keywords: Armenian issue, Turkish-Armenian relations, Propaganda, Movie

Giriş

Makalenin içeriğini, 1920'li yıllarda Avrupa'nın çeşitli kentlerinde Ermenilerin Türkler aleyhindeki bir filmi propaganda aracı olarak kullanmaya çalışması ve Türk elçilik görevlilerinin bunu engelleme çabaları oluşturmaktadır. Ermeni meselesinde bugün gelinen noktada

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, arif.kolay@dpu.edu.tr. (ORCID ID: 0000-0002-9315-1208)

(Makale Gönderim Tarihi: 18.05.2017, Makale Kabul Tarihi: 03.09.2017)

bu propaganda faaliyetlerinin rolü daha iyi anlaşılacaktır. Bahsedilen propaganda filmi ile ilgili bilgilere geçmeden önce Ermeni meselesi ile ilgili konuya genel bir giriş yapmak faydalı olacaktır.

Her Nisan ayı Türk-Ermeni ilişkilerinde önemli bir dönem olarak ortaya çıkıyor. Türkiye, uluslararası arenada özellikle son yıllarda yoğun bir şekilde Ermenilere soykırım yapmakla suçlanıyor. Bu çok haksız bir suçlama. Çünkü tarihi gerçekler böyle bir soykırımın olmadığına delalet ediyor. Bu konuyla ilgili yazıp-çizenlerin, fikir beyan edenlerin metodolojiyi göz ardı edip, tamamen siyasi davranarak peşin hükümle hareket ettikleri açıktır. Oysa tarihi hadiseler hakkında değerlendirme yapılırken öncelikle dönemin şartları göz önünde bulundurulması gereken en önemli husustur.

Ermeni meselesi ile ilgili durum da böyledir. Tehciri anlayabilmek için daha önce yaşananları hatırlamakta yarar vardır. Bilindiği gibi 19. Yüzyıl dünyada güç dengelerinin değiştiği bir dönemdir. Osmanlı devleti yüzyılın sonlarında hemen hemen her konuda sıkıntıya düşerek art arda toprak kaybetmeye devam etmiştir. Özellikle İngiltere, Rusya, Fransa gibi büyük devletlerin de işin içerisine karışmasıyla ayrılıkçı fikir hareketleri daha da artmıştır. Pek çok ulus isyan ederek ya bağımsızlığını ilan etmiş veya özerklik kazanmıştır.

Asırlardır birlikte yaşadığımız, imparatorluğun en önemli kademelerinde görev yapan ve “millet-i sadıka” olarak adlandırılan Ermeniler de devletin zor duruma düşmesinden istifade ile huzursuzluklar çıkararak, isyan etmeye başlamışlardır¹.

19. yüzyılın son çeyreğinde kurulan ve dış güçlerce de desteklenen Taşnaksutyun Komitesi², Hınçak Komitesi³, Silahlılar Cemiyeti,

¹ Necdet Öztürk, “Hoşgörü Toplumunda Ermeniler”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Edt. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), İstanbul 2007, s. 23.

² Taşnaksutyun Ermenicede federasyon anlamına gelmektedir. Özellikle Rusya'dakiler başta olmak üzere çeşitli Ermeni grupların bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı için bu partiye federasyon ismi verilmiştir. Sözcük Türkçede kullanılırken kısaltılmış ve sadece Taşnak denilmiştir. Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, MEB yayını, Ankara 1997, s. 92-93

³ Çan anlamına gelen ve 1878'de İsviçre'de kurulan komite Marksist bir yapıya sahipti ve Rusya'nın himayesinde bir Ermenistan fikrini savunuyordu. Cevdet Küçük, “Ermeni Meselesi”, *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, (Edt. Saime Yüceer), Bursa 2000, s. 24.

Ermenistan'a Doğru Cemiyeti, Genç Ermenistan Cemiyeti ve Karahaç Cemiyeti gibi örgütler, halkı silahlı ayaklanmaya sevk etmişlerdi⁴.

Amerika ve Avrupalı devletlerin de müdâhil olmasıyla bu süreç daha da hız kazanmıştır. Ermeniler bağımsız bir devlet kurma düşüncesinde idiler ve bu konuda Fransa, İngiltere ve Rusya gibi büyük devletlerin de desteğini almışlardı⁵.

Amerika ve Avrupa'nın Ermeni Propaganda Faaliyetlerinde Tarihsel Süreç

Amerika'da Ermeni propagandasının geçmişi oldukça eskidir. İlk olarak 1920 yılında İlk Amerikan Protestan Misyonerleri Osmanlı Devleti'ni yıkma ahdiyle Pliny Fiks ve Levi Parsons İzmir'e geldiler ve Osmanlı Ermenileri arasında çalışmaya başladılar. Amerikan misyonerleri, maddi bakımdan da donanımlı idiler ve bu durum bazı Ermenilerin kendi saflarına geçmesine neden oldu. Türklerle Ermeniler arasında ayrılık tohumları atıldı ve böylece Amerika'da Türkler aleyhinde sistematik propagandanın ilk adımları atıldı. 1830'lara gelindiğinde Amerikan Protestan Misyonerleri İstanbul'u merkez yapıp Anadolu'yu üç bölgeye ayırdılar ve Ermeni toplumu ile ilgili çalışmalarını artırdılar. Bu dönemde Ermenilerin bir bölümü Amerika'nın ve İngiltere'nin koruyuculuğu altına girdiler. Yine bu süreçte Amerikan Misyonerleri Osmanlı Ermenileri arasında eğitim çalışmalarına ağırlık verdiler ve bundan sonraki 35 yıl içinde 16'sı kız okulu olmak üzere 100'ün üzerinde çeşitli okullar açtılar. Öğrenci sayısı bir ara 27 bini aşan bu okullara ve diğer eğitim kurumlarına 19. Yüzyıl boyunca neredeyse hiç Türk-Müslüman talebe alınmadı⁶.

1860'lı yıllarda Osmanlı tebaası olup da Amerikalılarla ticari faaliyetlerde bulunan bazı Ermeni işadamları ABD tabiiyetine geçmeye ve Amerika'ya yerleşmeye başladılar. Göç eden bu Ermeniler, bir taraftan Anadolu'dan Amerika'ya ticari faaliyet yürütürken diğer taraftan Türk düşmanlığını da taşıdılar. Düşmanlık propagandasını

⁴ Cenani Gürbüz, Milli Mücadelede Develi ve Ermeniler, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 12.

⁵ İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu konudaki tutumları hk. geniş bilgi için bkz. Halil Metin, a.g.e., s. 57-85.

⁶ Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 123-124.

ticari amaçlarla ustaca kullandılar ve Türkiye'nin yerini bile bilmeyen saf Amerikalılara Türk düşmanlığı aşılamağa çalıştılar. Aynı dönemlerde yetenekli Ermeni gençlerine burs temin edilerek Amerikan Üniversitelerinde eğitim yapmaları sağlandı. Bu gençler eğitilerek değişik zaman ve zeminlerde Türk karşıtlığı için kullanıldılar⁷.

1886 yılında Ermeniler için Anadolu'da (Sivas'ta) ilk Amerikan Konsolosluğu açıldı. Konsolosluğun başına bir misyoner ailenin çocuğu olarak Tokat'ta doğmuş ve çocukluğu Ermeniler arasında geçmiş olan bir konsolosu getirdiler. Ardından Ankara, Erzurum, Harput gibi ülkenin değişik şehirlerinde konsolosluklar açılmaya devam etti⁸. 1894'te Ermeni sorunu ilk defa Amerikan Senatosunda gündeme getirildi. Sason'daki Ermeni ayaklanması ile ilgili olarak Senatoya sunulan ve 1895 yılında kabul edilen tasarısıyla Türkiye haksız yere suçlandı ve kınandı. Adana olayları dolayısıyla 1909'da ABD Hükümeti, Osmanlı sınırına iki savaş gemisi gönderdi. Bu savaş gemileri Türk Hükümetine ve yerel makamlara gözdağı verdiler. Amerikan basınında, özellikle 1880'lerden itibaren sistematik bir şekilde Ermeni propagandası yapıldı. Türk Hükümeti haksız yere suçlanarak, Ermenilerin Osmanlı'da baskı altında kaldıkları ve zulme uğradıkları tezi sık sık işlendi⁹.

Ermenilerle ilgili Osmanlı Devletine karşı özellikle Amerikalı din adamları düşmanca tavır takındılar. Bu tavırlar, elçilik vasıtasıyla Amerikan hariciyesine defalarca delilleriyle birlikte açıklandığı halde kabul görmedi. Bu durum Ermeni komitecilerini ve bu iş için çaba sarf edenlerin adeta cesaretini artırdı¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra savaş ortamı içinde bağımsızlık hayalleri kuran Ermenilerin diğer devletlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devletine karşı ayaklanmaları, Osmanlı Devletini "sevk ve iskan" kanununu çıkarmaya mecbur bıraktı. Çok önceden

⁷ Şimşir, aynı eser, s. 125.

⁸ Sivas, Erzurum ve Harput'ta Amerikan konsoloslukları Ermeni evlerine yerleşmişti. Üçünde de konsolos muavinleri Ermenilerden olduğu gibi konsolosluk binasının genel hizmetlerini yürütecek personel de Ermenilerden seçilmişti. Davut Kılıç, "Ermeni Meselesinin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, 2006, s.

⁹ Şimşir, aynı eser, s. 125 vd.

¹⁰ Davut Kılıç, aynı makale.

itibaren zaten var olan ve Osmanlı Devletine karşı yürütülen Ermeni propagandası “sevk ve iskan” kararı sonrasında şiddetini daha da artırdı. Propagandalarda kullanılan argümanların çoğu şüpheli raporlar ve yaşandığı iddia edilen olayların abartılı şekilde kamuoyuna aktarılmasından oluşuyordu. Bu propagandalar ile ABD yönetimi dini, ekonomik, sosyal ve siyasi açılardan etki altında bırakılmaya çalışıldı. Burada ABD’nin Ermeni meselesine doğrudan müdahalesi hedefleniyordu¹¹.

Sevk ve iskan kanunu gereği uygulamalar sürerken katliam haberleri de ABD basınında yer bulmaya devam ediyordu. The Sun, Washington Times, New York Tribune, The Intelliger, Evening Public Ledger, The Washington Herald, The Bemidji Daily Pioneer, Medford Mail Tribune, Omaha Daily Bee gibi önemli gazetelerde Ermeniler hakkında asılsız birçok haber yer almaya devam ederken, Osmanlı Devletinin Ermeni olaylarının dış basına çıkmasını engellediğini ifade eden haberler de yapılıyordu¹². Ermeni olayları sadece Amerika’daki basın ve diplomatik çevrelerden destek bulmuyordu. En önemli destekçilerden birisi Rockefeller vakfı idi. Bu vakıf para yardımı yapıyordu¹³.

Lozan’da Türk-Amerikan antlaşması imzalandıktan sonra Amerika’daki Türk düşmanı diğer gruplarla birlikte Ermeni lobileri bu antlaşmaya karşı çıktı. “Lozan Antlaşmasına hayır!” sloganı altında ciddi etkileri olan bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatıldı¹⁴.

Bu tarihlerden sonra Ermeniler ve Ermeni yanlıları sinema ve film sektörüne de el atarak Amerika’da sanatın her dalını özellikle sinema sektörünü propaganda amacıyla kullanmaya devam ettiler.

İngiltere’de de benzer bir durum vardı. İstanbul ve İmparatorluğun çeşitli şehirlerinden Ermeniler 19. Yüzyılda İngiltere’ye göç etmeye başladılar. Bunların önemli bir kısmı ticaretle iştiğal ediyordu. Ermenilerle ilgili o dönemki gelişmelere paralel olarak Türkler aleyhinde propagandalar yapılıyor ve İngiliz kamuoyu etkilenmeye

¹¹ Mahir Küçükvatan, “Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası”, *ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar)*, s. 103.

¹² Küçükvatan, a.g.m., s. 93-95.

¹³ Küçükvatan, a.g.m., s. 96.

¹⁴ Bilal N. Şimşir , “Amerika’da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001.

çalışılıyordu. Anadolu'da meydana gelen en küçük bireysel bir olayı abartarak basın vs. yollarla işliyorlar, Türkleri zalim, barbar ve Ermenilere zulmeden bir topluluk olarak gösteriyorlardı. Böylelikle İngiltere Ermeni konusunda yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlanıyordu¹⁵.

Ermenilerin propagandaları; birebir temas kurmak, toplantı yapmak, konferans vermek, broşür dağıtmak, tehirden sonra ise sinema, tiyatro tertipleri ve yabancı devletler nezdinde girişimde bulunmak gibi her türlü araç-gereçle yapılıyordu. Nitekim Londra ve Manchester gibi şehirlerde düzenlenen toplantılarda Türkiye'deki Ermeniler lehine reformlar yapılması talepleri olmuş ve bu talepler İngiliz basınında yer almıştı¹⁶. Dolayısıyla propaganda için kullanılan etkili araçlardan birisi basındı. Basına malzeme temin etme konusunda ise ön planda olanlar Ermeni komiteleri idi. Gazete, dergi, beyanname ve duvar afişleriyle ortalığı karıştırmaya çalışıyorlardı. İngiltere'de bulun Ermeni Vatanperverler Komitesi, Londra Ermeni Vatanperverler Cemiyeti, Londra'da faaliyetlerini sürdüren Hınçak Partisi, İngiliz-Ermeni Derneği gibi oluşumların her birinin yayın organları vardı. Hem kendi yayın organlarını bu amaç için kullanıyorlar hem de İngiliz basınına kendi emellerine alet ediyorlardı¹⁷. Daily News, The Times¹⁸, Haissadan, Morning Leder, Manchester Guardean gibi gazeteler ile Reuter ve Havas gibi ajanslar bu amaç için kullanılan en önemli araçlardı. Osmanlı topraklarında görev yapan İngiliz diplomatları da propaganda sürecinde faydalanılan kesimlerden idi¹⁹.

Gazetelerde meseleler acite edilerek İngiltere'ye göç eden Ermenilere yardım adı altında ciddi paralar toplanıyordu. Bu sayede savaşta kendi yanlarında yer alan Ermenilerin savaş sonrası

¹⁵ Recep Karacakaya, "İngiltere'de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devletinin Buna Karşı Aldığı Önlemler", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 11, Sonbahar 2003.

¹⁶ Fikrettin Yavuz, Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını, TTK yayını, Ankara 2015, s. 207-208.

¹⁷ Karacakaya, aynı makale.

¹⁸ The Times Gazetesinde Ermeni meselesi ile ilgili çıkan haber ve yorumlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Dilara Uslu, "The Times Gazetesine Göre Dünya Savaşı Sonunda Ermeni Mülteciler Meselesi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, Ağustos 2013.

¹⁹ İhsan Burak Birecikli, "İstanbul'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Fitsmoris ve Ermeni Meselesine Dair Raporu", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 52, 2015, s. 169 vd.

durumlarını iyileştirmeyi düşünüyorlardı. İngilizlerin bu düşüncesinin ardında; eğer bağımsız bir Ermenistan devleti kurularsa öncelikle kendilerine minnettar bir devlet ortaya çıkarmak, diğer taraftan da Rusya'nın güneye inmesini önleyecek bir tampon ülke yaratmak fikri yatıyordu²⁰.

Aslında, Avrupa kamuoyunda özellikle basın yoluyla Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerin hız kazanması 1890'lı yıllarda olmuştu. Sultan Abdülhamid'in dış politikada takip ettiği siyaset bunun en önemli sebeplerindendi. Bu tarihlerden hemen öncesinde Osmanlı-Almanya yakınlaşması başlamış ve İngilizlerle araya mesafe konulmaya başlamıştı. Bunun neticesinde de Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren pek çok İngiliz ve Fransız şirketlerinin yerini Alman ve Avusturya şirketleri almaya başladı. Dolayısıyla İngiliz, Fransız ve Amerika kamuoyu Osmanlı Devletine olumsuz bir tavır takınmaya başladı²¹.

Ermeni propagandası konusunda dikkate alınması gereken diğer bir devlet de Rusya idi. 10. Yüzyıldan itibaren Ermenilerin ticaret maksadı ile Rusya'ya gidip geldikleri bilinmektedir. 17. Yüzyılda Rus Çarı Ermeni tüccarlarla anlaşma yaparak vergi konusunda büyük kolaylıklar sağladı. Rusya'nın Ermeni tüccarlara tanıdığı bu kolaylık, Kafkasya ve İran'da ticaretle uğraşan Ermenilerin Astrahan'a toplanmalarına ve ticaretin gelişmesine de yardımcı oldu. Astrahan Ermeni tüccarlarının yerleştiği bir merkez haline geldi. Bir süre sonra Ermeniler Petersburg gibi bazı şehirlerde kendilerini hissettirmeye başladılar. Ermeniler Rus topraklarında artık sadece ticaretle uğraşmıyorlar anı zamanda eğitimlerini de burada yapıyorlardı. Üniversitelerde Ermenilerle alakalı bölümler ve fakülteler açılmaya başlandı. XIX. yüzyılda da Yüsis (Kuzey), Araks, Banber Qrakanutyun yev Arvest (Edebiyat ve Sanat Haberleri), Arçunker (Gözyaşı) ve Sapriç (Kuaför) gibi kendi yayınlarını çıkarmaya başladılar²².

Rusya 1828'de Erivan Hanlığını işgal ettikten sonra burada Ermeni nüfusunu artırmak ve Rusya'nın güney sınırlarında Ermenilerden oluşan bir tampon bölge oluşturmak amacıyla, Rusların Osmanlı

²⁰ Uslu, aynı makale, s. 443.

²¹ Fikrettin Yavuz, a.g.e., s. 247.

²² Hatem Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası Oluşumu ve Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001.

topraklarından ve İran'dan 140 bin Ermeni köylüsünü Erivan Hanlığı ve komşu bölgelere zorla göç ettirdi. Kafkasya Çarlık Rusya'sı tarafından işgal ettikten sonra bölgeyi yönetmek için merkezi yönetim kurumları Tiflis'e taşındı. Tiflis, Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerin siyasi ve kültürel merkezi oldu. Ermeniler, Kafkasya'da "Kovkas" (Kafkasya), "Ararat" gibi gazeteleri çıkarmaya başladılar. Eğitime de önem vererek buralarda kendileriyle ilgili okullar açtılar. 1918'de Ermenistan bağımsızlığını ilan etse de bunu iki yıl koruyabildi ve 1920'de Bolşevik Rusya tarafından işgal edildi. Ermenistan 1922'de Kafkasya Federasyonu'na, 1936'da ise SSCB'ye katıldı. Sovyetler Birliği zamanında Ermenilerin ilk propaganda faaliyetleri 1930-1936 yıllarında başladı. Ermeniler bu dönemde propaganda faaliyeti konusunda öncelikle ortak hareket edebilecek güçleri belirlediler. Bu anlamda Rus tarihçileri Ermenilerle işbirliği yaptı²³.

Ruslar, Osmanlı Devleti üzerindeki bilinen emelleri doğrultusunda Osmanlı vatandaşları olan Ermenilerle de yakından ilgilendiler. Her fırsatta onların hamiliğini yapmaya çalıştılar. Rusya Kafkasları Osmanlı ve İran'a karşı tampon bölge olarak elinde tutmak istediğinden Ermeni ailelerin çocuklarını eğiterek, bir kısmını Rus ordusunda istihdam etti. Bir kısmını da teşkilatlandırarak Osmanlı Ermenilerini ayaklandırmak için Doğu Anadolu'ya gönderdi. Yine Ruslar Osmanlı topraklarında gelişen milliyetçilik hareketlerini desteklediler. Osmanlı içinde bulunan Ermeni ruhani liderleri desteklendi ve bunlar kendi amaçları doğrultusunda yönlendirildi. Milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Balkanlarda Bulgaristan ve Sırbistan gibi bazı devletlerin bağımsızlık elde etmesi pek çok Ermeni'nin aynı amaca yönelmesine sebep oldu. Bu süreçte yapılan bazı Ermeni eylemleri, Osmanlı yönetiminde Ermenilere karşı güvensizlik duygusunun yerleşmesine neden oldu. Rusların Osmanlı devletini yıkmak için, Ermeni milliyetçiliğini geliştirme çabası olayların sınırlarını genişletti. Böylece Osmanlı topraklarındaki emperyalist devletlerin iktidar çatışmasında Rusya ve İngiltere Ermenileri bir piyon olarak kullanmaya başladı. Ruslar, Ermeni toplumunu ayaklandırmaya kışkırtmak ve gerektiğinde bu ayaklanmayı

²³ Cabbarlı, aynı makale.

yönetmek üzere Osmanlı topraklarına Rus subaylar gönderdi²⁴. Konsolosları ve ajanları vasıtasıyla özellikle Doğu Anadolu'da Ermenileri organize ederek isyana teşvik ettiler. Mesela XX. Yüzyılın başlarında Bitlis'te en yoğun çalışan konsolosluk Rus konsolosluğu idi²⁵. Rusya'nın bu tutumu doğal olarak Osmanlı topraklarında hesapları bulunan İngiltere ve Fransa gibi devletleri memnun etmeyecekti.

Özellikle son yıllarda Ermeni meselesinde ön plana çıkan devletlerden olan Fransa'yı da ayıca ele almak gerekir. Türk-Fransız münasebetleri tarih boyunca büyük bir öneme sahipti. Bu münasebetlerde değişik dönemlerde verilen kapitülasyonların yanı sıra Osmanlı gayrimüslimlerinin bilhassa Ermenilerin özel bir yeri vardı. Özellikle XVIII. Yüzyıldan itibaren Rusya da dâhil birçok Batılı devlet Osmanlı gayrimüslimleri üzerinden nüfuz oluşturma politikası benimsedi. Fransa ve diğer büyük devletler, Osmanlı ülkesinde nüfuz oluşturma ve söz söyleme hakkına sahip olabilmek amacıyla misyonerlik kurumundan sonuna kadar istifade ettiler hatta bunu bir devlet politikası haline getirdiler. Bu bağlamda Fransa, Ermeniler ve Maruniler gibi Katolikliği benimsemiş Osmanlı tebaası gayrimüslimleriyle etkileşim yapılarını tedricen kullanma yoluna gitti. Aynı şekilde bu zümreler de çıkarları gereği gönüllü olarak Fransızlar ile iş birliği içerisinde girdi²⁶.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında İngiltere ile Rusya arasındaki rekabetin yarattığı emperyalizm sorunu olarak Ermeni meselesinin ortaya çıkmasından sonra Ermeniler Osmanlı Devleti'nin bütün Hıristiyan unsurları gibi bağımsız bir devlet kurma çabasına girmişlerdi. Fransa kendine çıkar sağlamak amacıyla Ermenilerle ilk ilgilenen devletlerden biri oldu. Hatta bu amaçla özellikle Fransa'daki Ermeni faaliyetlerine göz yumularak destek olundu ve Fransa kamuoyu Ermeniler lehine etkilenmeye çalışıldı. Bundan başka, Anadolu'da bulunan Fransız konsolosları da hemen her konuda açık veya gizli

²⁴ Davut Kılıç, aynı makale..

²⁵ Bülent Cırık, Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni ilişkileri, İstanbul 2016, s. 450; Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yayını, Ankara 1990, s. 73-74.

²⁶ Süleyman Uygun, "Bir Fransız Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri", *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 16, Yaz 2015, s. 121-122.

olarak Ermenilere destek verdi. Bu durum Ermenilerin şımarmalarında ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı fikirlerle donatılmalarında büyük rol oynadı. Bu ilgi özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu'nun işgali sırasında Fransız-Ermeni ilişkileri şeklinde gelişti, Fransa işgal kuvvetleri Ermeni milis ve ordu teşkilatlarıyla Anadolu'nun işgaline başladı, müttefikler arası görüşme ve konferanslarda Ermenileri Fransızlar büyük ölçüde destekledi²⁷.

Uzun bir tarihi süreç boyunca Anadolu ve Ortadoğu Hıristiyanlarıyla yakın temas içerisinde bulunan Fransızlar, değişik dönemlerde elde ettikleri kapitülasyonlar sayesinde daimi bir şekilde Katolik Hıristiyan tebaa üzerinde hak iddia eder hale geldiler. Fransızlar, bu hakkı elde ettikten sonra her geçen gün daha fazla misyonerini Osmanlı topraklarına göndermeye başladı. Deniz taşımacılığı şirketlerinin misyonerlerin Osmanlı topraklarına taşınmasında önemli etkisi oldu. Bu sayede sayıları her geçen gün artan Fransız misyonerlerin yoğun faaliyetleri neticesinde Gregoryen ve Ortodoks Ermenilerin büyük bir kısmı Katolik mezhebine geçti. Fransızların köprübaşı olarak kullandıkları Katolik Ermeniler, karşılıklı çıkar uyumu çerçevesinde Osmanlı topraklarındaki hammadde ve tarım ürünlerinin uluslararası ticarete dâhil olmasında ve Batı'nın mamul mallarının Osmanlı pazarına açılması ve yayılmasında önemli rol oynadılar. Komitacıların Silah tedarikinde de bu taşıma şirketlerinin önemli etkisi oldu. Bu8harlı gemiler aracılığı ile çok sayıda kaçak silah Osmanlı topraklarına sokuldu. İlk Ermeni isyanlarından biri olan 1895 Zeytun İsyanı'n fitilini ateşleyen şahıslar Fransa'dan gelmişlerdi. Aghassi, Ratchia, Eyak ve Melci adlarındaki dört arkadaş Fransa'da eğitim görmüş Zeytun'da isyan çıkarmak için Çukurova (Kilikya) üzerinden Zeytun'a gelmişlerdi²⁸.

Fransızlar Osmanlı topraklarında eğitim kurumları da açtılar. Fransız misyonerlerinin Osmanlı Devleti'nde açmış oldukları kültürel kurumlarda yetişen Ermeni gençlerinin çoğunluğu bağımsızlık fikirlerine sahip olmaya başladı. Bu gençlerden bir kısmı bir müddet sonra Fransa'nın değişik vilayetlerinde bilhassa Paris'te eğitimlerine devam ettiler. Burada yetişen öğrencilerin büyük bir kısmı da

²⁷ Uğurhan Demirbaş vd. *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri-I (1879-1918)*, Ankara 2002, s. VII-VIII.

²⁸ Uygun, a.g.m., s. 123- 134.

edindikleri hürriyetçi fikirleri Osmanlı Ermenileri arasında yaydılar²⁹. Ermeni meselesi ile ilgili Fransız kamuoyunun oluşmasında bu öğrencilerin ciddi etkisi oldu³⁰.

İngiltere, Fransa ve Rusya'dan başka İsveç, İsviçre gibi diğer pek çok Avrupalı devlet de özellikle tehirden sonra Ermeni propagandalarına alet olmuştur.

Ağırlıklı olarak 19. Yüzyıldan itibaren hazırlanan propaganda sürecinde Birinci Dünya Savaşının başlaması Ermeniler için adeta bir fırsat oldu ve bağımsız bir Ermenistan düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla Ermeniler pek çok yerde silahlanıp isyan ettiler. Bu amaçlarına yönelik olarak Doğu Anadolu'daki vilayetlerde Ruslarla işbirliği yaparak Türk güvenlik kuvvetlerine ve bölgedeki sivil halka taciz ve saldırılarda bulundular, On binlerce Türk'ü acımasızca katlettiler³¹ ve Doğu Anadolu'yu bir harabe haline çevirdiler. Daha sonraki dönemlerde katliamlarda bilfiil bulunmuş olanlar yayınladıkları anılarında yaptıkları katliamlardan övünçle bahsettiler³².

Hem Ermenilerin hem de onları destekleyen dış güçlerin hedefi açıktı. Bağımsız bir Ermeni devleti kurmak. Bağımsız bir Ermenistan devletine giden yollardan biri hiç şüphesiz nüfusla ilgili idi. Kurulması düşünülen bölgede Ermenilerin nüfus olarak çoğunlukta olması gerekiyordu. Fakat Ermeniler bütün Osmanlı tarihi boyunca Doğu Anadolu'daki hiçbir vilayette çoğunluk oluşturamamışlardı. Nüfus olarak çoğunluğu elde etmenin tek bir yolu vardı. O da, bölgede yaşayan Müslümanları katlederek gözlerini korkutmak ve yıldırma politikasıyla da buraları terk etmelerini sağlamak. Bu amaca yönelik ne

²⁹ Uygun, a.g.m., s. 127.

³⁰ Fikretin Yavuz, a.g.e., s. 209.

³¹ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, ATAM yayını, Ankara 2005, s. 74.

³² Mesela bu hatıratlardan birisi Taşnaksutyun Komitesi'nin suikastçı militanlarından olan Erşavir Şiracıyan'a aittir. Erşavir Şiracıyan, 5 Aralık 1921 tarihinde Roma'da eski sadrazam Said Halim Paşa'yı, 17 Nisan 1922 tarihinde Berlin'de eski Trabzon Valisi Azmi Bey ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden Dr. Bahaddin Şakir'i katletmiştir. *Legasy* (Vasiyet) adıyla yayınladığı ve Türkçeye de çevrilerek yayınlanan hatıratında bu katliamlardan övünçle bahsetmektedir. *Legasy* daha sonra film olarak da yayınlanmıştır. Muammer Demirel, Mehmet Takkaç, "Ermeni Tehciri Anıları Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Erzurum 2007, s. 269.

gerekirse Ermenilerce yapıldı. Rus ordusunun yardımıyla Doğu Anadolu'da etnik temizlik yapmaya giriştiler. Fakat Ermenilerin faaliyetleri sadece Doğu Anadolu'da sınırlı kalmadı. Güneyde İskenderun körfezinde bulunan İngiliz ve Fransız filolarına mensup asker ve subaylarla bu bölgede yaşayan Ermeniler irtibata geçip buralarda da isyan çıkartmaya ve katliamlar yapmaya başladılar.

Bir dünya savaşı başladığında asker pek çok cephede mücadele ve muharebe ederken, içeride Ermenilerin yaptıkları kabul edilebilir bir şey değildir. İşte böyle bir durumda İttihat ve Terakki yönetimi tarafından olayların önüne geçmek ve bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasını engellemek için "sevki ve iskân kanunu" çıkarıldı.

Osmanlı Hükümeti, 24 Nisan 1915 genelgesiyle başlayan ve 1915 Mayısı sonunda neticelenen tehcir kararıyla³³, devletin güvenliği ve varlığını devam ettirebilmesi için bu konuda alınacak tedbirlerin isabetli olduğu vurgulandı. Sonra da kanunun ne şekilde uygulanacağı ve bu sırada Ermenilerin zarara uğramaması için neler yapılacağı konusunda ayrıntılı bir program yapılarak uygulamaya geçildi. Tehcir hava şartlarına da bağlı olarak zaman zaman verilen aralarla, 1916 Mart'ına kadar devam etti³⁴.

Ermeni isyanları süresince pek çok Müslüman hayatını kaybetti. Tehcir sırasında da özellikle hastalıklardan ve doğal şartlardan her iki taraftan da kayıplar oldu. Türk kayıpları daha çok Ruslarla işbirliği yapan Ermeni çetecilerin saldırıları sonucunda gerçekleşirken, Ermeni kayıplarının önemli bir kısmı soğuk, hastalık ve ekonomik yetersizlikten kaynaklanmıştı.

Tehcir sırasında çok sayıda Ermeni'nin öldürüldüğü son zamanlarda sık sık ifade ediliyor. Bu iddiaların dayanak noktalarından biri o dönemde Avrupa'nın çeşitli ülkelerine dağılan Ermenilerin yapmış oldukları propagandalardır. Bu propagandalar çok yönlü olmuştur. Tiyatro, sinema, müzik, edebiyat gibi alanları olabildiğince kullanarak kendilerini haklı göstermeye çalışmışlardır. Avrupa basınında konuyla

³³ Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, ATAM yayını, Ankara 2009, s. 78.

³⁴ Her sene 24 Nisan geldiğinde neredeyse tüm dünyada ortalığı Ermeni iddiaları kaplar. Bu yüzden tehcir kararının 24 Nisanda başladığı zannedilir. Oysa tehcirin tarihi 27 Mayıs'tır. Erhan Afyoncu, "Tarihin Pusulası", Sabah Gazetesi, 23.04.2017, s. 24.

ilgi çok sayıda haber ve makale yayınlanmıştır. Bunlar arasında özellikle Fransız, İngiliz ve Rus basını savaşta da taraf olmaları hasebiyle tek yanlı bir yayın yaparak sadece Türkleri suçlamışlardır³⁵.

Bunların yanında Amerika'da farklı şehirlerde ikamet eden birçok kişinin Türkiye'deki Ermeni komitelerine para göndermek için Amerika'da konserler ve tiyatrolar tertip etmek suretiyle ciddi meblağlar topladıkları ve silah ve benzeri mühimmat alınması için toplanan paraların Türkiye'deki bazı Ermeni çetelerine gönderdikleri çeşitli arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır³⁶.

Bu propagandalarla çok yoğun bir duygu sömürsü yapılmış, Türklerle Kürtlerin birlikte Ermenileri yok ettikleri abartılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu arada kadınlara ve çocuklara yönelik tecavüzlerin yapıldığı özellikle vurgulanmış ve insanların daha kolay etkilenmeleri sağlanmıştır. Bu propaganda faaliyetleri batı kamuoyunda taraftar bulmuş ve gazetelerde Ermenilerin katledildiğine yönelik çok sayıda haber ve değerlendirmeler yapılmıştır. İşte o dönemde çok abartılı olarak anlatılan ve yapılan propagandalar bir müddet sonra gerçekleşmiş gibi algılanmış ve günümüzdeki iddialar ortaya atılmıştır.

³⁵ Vahdettin Engin, "Ermeni Tehciri Sırasında Bazı Avrupa Gazetelerinin Tutumu", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Edt. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), İstanbul 2007, s. 224-232.

³⁶ BOA, HR. SYS, 2879/24, Lef-1;

Bâb-ı Âlî/Dâhiliye Nezâreti/Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti
Mahrem: 18

Hariciye Nezaret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsine

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir

Amerika'nın bilâd-ı muhtelifesinde ikâmet eden ve Develi kazasındaki tertîbât ve istihzârât-ı âsâyîş-şikenâne ile alâkadar oldukları ve Kayserideki Ermeni komitelerine para göndermek ve suver-i sâire ile ibrâz-ı muâvenet ve bunları teşcî eylemek gibi harekâtta buldukları bi't-tahkîk anlaşılmış olan yirmibeş şahsın Amerika'da konserler ve tiyatrolar tertîbi suretiyle mebâliğ-i mühimme tedarik eyledikleri ve silah ve malzeme-i müteferriasının mübâyaası için oraya irsâlâtta buldukları Develi Kaymakamlığı'ndan bildirildiği beyânıyla eşhâs-ı merkûmenin Amerika Sefâret-i Seniyyesince hal ve hareketlerinin takib etdirilmesi ve haklarında tekayyüdât-ı ciddiyede bulunulması esbâbının istikmâlî lüzümü Kayseri Mutasarrıflığı'ndan vârid olan tahrîrâtta izbâr kılınmış ve eşhâs-ı mezkûrenin adres ve hüviyetlerini mübeyyin, mahallinden mürsel cedvel leffen takdîm olunmuş olmakla sûret-i iş'âra nazaran iktizâsının ifâ ve inbâ buyurulması mütemennâdır. Ol bâbda ve emr u ferman hazreti veliyü'l-emrindir. 29 Nisan [1]331 -27 Cemâziye'l-Âhire [1]333 Dahiliye Nâzırı

1920'li Yıllarda Sinema ve Tiyatroda Ermeni Propagandası ve Buna Karşı Alınan Tedbirler

Ermeni propagandalarına karşılık olarak Türkler tarafından bireysel bazı girişimler dışında pek fazla çalışma yapılamamıştır. Bunu söylerken o dönemin şartlarını yani 1920'li yıllardaki durumu göz ardı etmemek gerekir.

Bizim esas olarak bahsedeceğimiz konu da bu propaganda faaliyetlerinden birisidir. Başbakanlık Osmanlı arşivinden temin edilen 20 Temmuz 1920 tarihli bir belgede Lahey Sefaretinden Hariciye Nezaretine gelen bir yazıyla Ermeni-Amerika propaganda teşkilatı tarafından muhtelif memleketlerde Ermeni mezalimine dair bir film gösterilmeye çalışıldığı haber verilmektedir.

Bu filmin adı “**Les Âmes Vendues**” yani “**Satılmış Ervah (Ruhlar)**”tır³⁷. Filmde önce Harput civarı ve dağları gösterilmektedir. Fırat bölgesinin genel manzarasını, Ermeni kadınlarının tehirdede yaşadıklarını, Osmanlı askerleri tarafından hakarete uğradıklarını ve yolda açlık ve yorgunluktan telef olduklarını, genç Ermeni kızlarının müzayede ile satıldıklarını, Ermeni papazlarının katli ve keselerinin yağma edildiğini gösterip Osmanlı asker ve diğer güvenlik güçlerini çok kötü bir şekilde tasvir etmektedirler³⁸.

Bu film öncelikle Stockholm'de gösterilmek istenilmiş ve buradaki baş şebender Johnson ve Türk elçilik görevlilerinin çalışması

³⁷ Konu ile ilgili yapılan çalışmalardan öğrendiğimize göre filmin hikâyesi “Parçalanmış Ermenistan” adlı bir kitaptan alınıyor. Kitap, dönemin Elazığ Vilayeti'nde, Harput'a 20 mil uzaklıkta bulunan Çemişgezek köyündeki evinden ailesi ile birlikte sürülen Arşaluys Mardiganyan'ın, sürgünde geçen günlerini ABD'ye kaçarak kurtuluşunu konu alıyor. Yaşadıklarını Henry L. Gates'e bir tercüman aracılığıyla anlatan Arşaluys'un hikâyesi ilk olarak 1918'de 'Ravished Armenia' (İrzına Geçilmiş Ermenistan) adıyla yayımlandı. Kitabın büyük yankı uyandırmasının ardından hikâye Arşaluys Mardiganyan'ın başrolünde oynadığı bir filme çevrildi. 1919'da 'Ruhların Açık Artırması' adıyla vizyona girdi ve dünyada büyük ses getirdi. Karin Bal, “Masum Bir Kız Çocuğunun Çalınan Hayatı”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6731/masum-bir-kiz-cocugunun-calinan-hayati>; Özlem Ertan, “Arşaluys Mardiganyan'ın Hikâyesi”, <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/ozlem-ertan-3/arsaluys-mardiganyan-in-hikayesi/28895/>, 17 Şubat 2014 Pazartesi; Filmin orijinali “https://www.youtube.com/watch?v=uTnCaW-Uo_s” web sitesinden izlenebilir.

³⁸ BOA, HR.SYS. 2886/23, Lef-1

sayesinde yasaklanmıştır. Bundan sonra film Lahey’de de gösterilmeye teşebbüs edilmiş ise de elçilik yetkililerinin müracaatı üzerine polis tarafından sansür edilerek ahaliye gösterilmesine müsaade edilmemiştir. Stockholm ve Lahey’de gösterimine izin verilmeyen film daha sonra Norveç’e götürülerek burada sahneye konulmak istenmiştir. Yine bunu haber alan elçilik yetkilileri duruma müdahale ederek Norveç polisi marifetiyle tekrar yasaklanmasını sağlamışlardır³⁹.

Lahey sefiri bu konudan Avrupa’daki diğer şehirlerdeki Türk elçilik görevlilerini de haberdar etmiş ve bunu İstanbul’a rapor etmiştir⁴⁰.

İstanbul’dan Lahey Sefaretine gönderilen yazıda ise, bahsedilen “Satılmış Ervah” isimli filmin Stockholm, Lahey ve Avrupa’daki diğer şehirlerde ahaliye gösterilmemesi hususunda elçilik görevlilerinin yaptığı çalışmalar takdir edilmektedir⁴¹.

Aynı tarihlerde bir başka Ermeni propaganda filmi de İsviçre’nin çeşitli şehirlerinde gösterilmek istenmiştir. Bu konularla ilgi olarak Bern Sefareti 11 Ekim 1920, 12 Ekim 1920, 7 Kasım 1920 ve 26 Ocak 1921 tarihlerine ait beş raporu İstanbul’a sunmuştur.

Bern Sefaretinden gönderilen ilk raporun içeriği şöyledir:

Bu günlerde Cenevre’de Ermeni vekâyii denilen gerçek dışı olayların anlatıldığı bir filmin sahneleneceği duyulmuş ve sefir merkezi hükümet nezdinde Bern’de, Şükrü Bey isimli elçilik görevlisi de Cenevre’de mahalli hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur⁴².

Bu teşebbüslerin sonucunda Bern’deki hükümet yetkilileri vaziyetin nazikliğini anladıklarını söylemekle beraber İsviçre tarafsızlığına aykırı olmadığı takdirde bu gibi gösteri ve propaganda faaliyetlerinin yasaklanmasında yetkileri olmadığını belirtmişlerdir.

İsviçreli yetkililer ayrıca, gerçekleri göstermek için ve olayın geçtiği yerde yapılmış olan bir filmin sahnelenmesine engel olmanın ülkelerinde mümkün olmadığını ifade etmişlerdir.

³⁹ BOA, HR.SYS. 2886/23, Lef-1

⁴⁰ BOA, HR.SYS. 2886/23, Lef-1

⁴¹ BOA, HR.SYS. 2886/23, Lef-2

⁴² BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-1.

Türk sefiri, eğer film propaganda olarak başka bir memlekette yapıldığını, arkasında hangi güç odakları veya hangi hükümetin olduğunu ispat edebilirsek o zaman filmin yasaklanması sağlayabiliriz diyor. Bunları gerçekleştirmek için ise para olması gerektiğini ancak sefarette parasızlık dolayısıyla bir şey yapılamadığını söylüyor⁴³.

Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Türk elçisi durumu Cenevre'deki hükümet yetkililerine anlattığını ve ısrarla yasaklanmasını ya da hiç olmazsa bazı kısımlarının gösterilmemesini talep ettiğini belirtiyor. Ayrıca konu ile ilgili olarak, ertesi gün Hariciye Nazırı ile de görüşeceğini ve neticeyi de İstanbul'a bildireceğini ifade ediyor. Filmin yasaklanmasını hiç olmazsa bazı kısımlarını sansürlenebileceğini ümit ettiğini de ilave ediyor⁴⁴.

Türk elçisi raporunun devamında İsviçre ve İsviçre'de yaşayan Ermeni ve Rumların faaliyetleri ile Türk yetkililerin yapamadıkları hakkında özetle şu bilgileri veriyor:

İsviçre fazlasıyla sıradan bir memlekettir. İsviçrelilere dokunmayacak şeylerde hükümet genellikle bir şey yapmaz veya yapamaz. Mesela Türkler aleyhinde icra edilecek böyle bir gösteriyi yasaklarsa kendi vatandaşlarından tepki görür. Çünkü Ermeniler ve Rumlar senelerden beri para sarf ederek, dil dökerek, mürekkep isale ederek, gazete ve dergilerde yazılar yazarak, Türklerin ve Türk hükümetinin aleyhine bir kamuoyu oluşturmuşlardır⁴⁵.

Acaba ona karşı biz ne yapmışız? İsviçre'de aleyhimize dönen entrikalar, cereyan eden propagandalar göz önüne getirilecek olursa bir şey yapmamış olduğumuz veya yaptık ise bile akıllıca, basiretlice bir surette hareket edememiş bulunduğumuz derhal görülür. Sefaretin parasızlık dolayısıyla bir şey yapamaması, aciz duruma düşüğümüzü gösteriyor⁴⁶.

Harp esnasında İsviçre'de güya matbuat ve propaganda için tarafımızdan binlerce lira sarf edildiğini bilenler var. Lakin kulları bunlardan iktitam edilecek bir durum göremiyorum. Herhalde nakit

⁴³ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-1.

⁴⁴ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-1.

⁴⁵ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-1.

⁴⁶ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-1.

yokluğundan dolayı, İsviçre’de son zamanlarda bir şey yapıldığını ve bu suretle düşmanlarımıza hizmet ettiğimizi- kalbim cerimedâr, dimağım suskun, bütün mevcudiyetim Ermenilerin, Rumların propagandası muvacehesinde sefaretin parasızlık sebebiyle aczini görerek bir şey yapamamanın ezikliğini yaşıyorum⁴⁷.

Bu sinema keyfiyetinin yine Ermenistan hududu meselesini kurcalamak için tertip edilmiş bir şey olduğundan şüphe yoktur diyen Bern sefirimiz, daha önce çeşitli defalar konu ile ilgili İstanbul’la malumat verdiğini ve vermeye de devam edeceğini ifade ediyor.

Sefarethanede bugün on para yoktur. Günümüzde ise parasız hiçbir şey yapmak mümkün değildir. Bu gün aç bir talebenin karnını doyuracak durumda değiliz. İş bu merkezde olunca azimle, hüsnüniyetle ve gayretle ne yapılabilir? Önümüzde geçilecek yüce dağlar, yıkılacak müstahkem kaleler var: Ermeniler, Rumlar ve bunların taraftarları her fedakârlığı göze almışlar, bizi mahvetmek için her yola başvuruyorlar, onlara karşı biz elçilik görevlileri çok fazla bir şey yapamamaktayız⁴⁸.

Harp esnasında Fuad Selim Bey zamanında sefaretten yüzbinlerce kuruş ve lira geçmiş, ilk sefreti esnasında tebayı ve talebeyi korumak ve makul masraflara sarf edilmek üzere Reşad Halis Bey’in nezdinde 150.000 Frank kadar bir meblağ bulunmuş, Maslahatgüzar Basri Bey bile 40.000 frank kadarını elinde tutmuş olduğu halde Şükrü Bey’e herhangi bir para verilememiştir.

Şükrü Bey’in talep ettiği meblağ gönderilemeyince, düşmanlarımıza karşı silahsız kalınmıştır. Sinema meselesi hakkında tezahür edecek müsbet veya menfi neticeyi arz ederim. Raporun devamında daha önceleri yapılan çalışmalara da değinerek bu film gibi önemli hususlar için sarf etmek ve iyi kötü bir gazeteyi elde etmeye çalışmak için (Bern’de iken Şükrü Bey’in de talep etmiş olduğu vechile) 20.000 frank kadar paranın gönderilmesini ve maaşlarının ve diğer istihkaklarının da düzenli olarak yatırılmasını isteniyor⁴⁹.

⁴⁷ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-2.

⁴⁸ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-2.

⁴⁹ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-2.

Bu konu ile ilgili İstanbul'dan Bern sefaretine gönderilen yazı oldukça düşündürücü. Çünkü yazıda yapılan çalışmalarla ilgili sadece teşekkür ediliyor ve istenen paranın hazinenin kötü durumda olmasından dolayı gönderilemeyeceği beyan ediliyordu⁵⁰.

İstanbul'a gönderilen raporlardan Ermeni propagandalarının engellenmesine yönelik –maddi olumsuzluklara rağmen- elçilik görevlilerinin oldukça fazla çaba harcadığını görüyoruz. Mesela 12 Ekim 1920 tarihli raporda, Ermeni propagandası ile ilgili filmin yasaklanması için Türk elçisinin Dışişleri bakanı ile görüştüğü ve yasaklanması ya da hiç olmazsa sakıncalı kısımlarının çıkartılması hususlarında güvence aldığı ifade edilmiştir⁵¹.

7 Kasım 1920 tarihli raporda ise, Ermeniler ve onların koruyucularının Cenevre'de gösterime koyamadıkları sinema filminin ismini değiştirerek Bern'de gösterilmeye başlandığının haberi alındığı ve dışişleri bakanlığına tekrar müracaat edilerek yasaklatıldığı ifade edilmektedir⁵².

26 Ocak 1921 tarihinde Bern sefaretinden gönderilen başka bir raporda da ilginç değerlendirmeler vardır. Türk elçilik yetkililerinin karşılaştıkları güç durumlarla ilgili değerlendirmeler şöyledir:

⁵⁰ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-5.

⁵¹ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-3.

⁵² Metnin çevirisi şöyledir:

"Bern Sefaret-i Seniyyesi

Hâriciye Nezâreti Celilesi Canib-i Sâmîsine

Konu: Ermeni Propagandası, Feci Sinema Oyunu

Devletlü Efendim Hazretleri

Cenevre'de vaz-ı sahne edilecek Feci Sinema Oyununu nasıl men' edebildiğimizi 11 ve 12 Teşrinievvel 1920 tarih ve 4748/381 ve 4709/390 numaralı ve muharrem işaretli iki kıt'a arıza-i çâkerânemde arz ve izah eylemişim.

Ermenilerin ne kadar müşkil olduğu bu sinema meselesinde yeniden meydana çıkmıştır. Ermenilerle hâmilere Cenevre'de vaz-ı sahne edemedikleri o feci propaganda oyununu - ismini değiştirerek ve nazar-ı dikkati celb etmeyecek bir isim vaz etmek suretiyle- iki gün evvel Bern'de vaz-ı sahne ettirilmiş ve ilk oyunu oynar oynamaz haber alarak derhal Hariciye Nezaretine müracaatla tekrar men' ettirdim. Günde üç defa olmak üzere mütemadiyen bir hafta müddetle oynayacakları bu oyun sahneden kaldırıldı. İsviçre Hariciye Nezaretinin müracaatlarımızda bize karşı pek iyi tavir aldığı şu vesile ile de arz eylerim. Ol babda emr ü ferman hazreti men lehü'l-emrindir. 7 Teşrinisani 1920. Maslahatgüzar". BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-4.

Elçilik görevlilerimiz Ermeni ve Rum mezalimi konularıyla ilgili olarak gazetecilerle görüşmek istemiştir. Ancak bu konuda elçilik görevlilerini ve ifadelerini dikkate alan olmamıştır.

Raporda bunun iki sebebinin olduğu belirtiliyor. Birincisi “nasrâniyyet” yani Hristiyanlık, diğeri de “para”. Rumlar, Ermeniler Hristiyan olduklarından dolayı Müslümanlara reva görülen mezalim diğeri Hristiyanlar gözünde zulüm olmayıp olsa olsa nefis-i müdafaadır. Avrupa’da, Amerika’da hatta dünyanın başka yerlerinde bize karşı geçerli olan zihniyet budur. Bu kuvvete karşı gelecek, zemin ve zamana göre bu kuvveti ezecek diğeri bir kuvvet varsa, o da ancak ve ancak paradır⁵³.

Birçok devlet ve kuruluş Ermenilere yardım etmektedir. Mesela; Kuzey Amerika’da Ermeniler yararına olmak üzere 60.000.000 dolar gibi büyük bir meblağ toplanmıştır. Bu paranın büyük bir kısmı Türkler aleyhine harcanmış ve hala da harcanılmaktadır. Daha önce Venizelos Hükümetinin bazı ileri gelenleri birçok gazeteye çok miktarda paralar göndermişlerdi. Şu an Kral Konstantin ve mevcut Yunan hükümeti de burada mütemediyen birçok para harcamaktadır. Cenevre’de teşkil etmiş olan Beynelmilel Ermeni Muhipleri İttihadı da bu konuda canla başla çalışmaktadır⁵⁴.

İsviçre’deki genel durum dolayısıyla İsviçre matbuatı Ermeni ve Rum mezalimi konusunda bizim lehimizde pek yazamazlar. Türkler lehine neşre razı olacak gazeteler bulunursa da bunlar da ancak bol para ile istediğimizi yaparlar. Sefarette ise bu gibi hususlara harcanacak para yoktur. Ve şimdiye kadar bir akçe bile alınamamıştır.

Raporda başka bir çare olarak İsviçre’deki üniversite camiasına, çeşitli devlet erkânına ve ulemadan nüfuz sahibi kimselere dağıtılmak üzere risaleler hazırlanması teklif edilmektedir. Bu gibi şahısların kanaatlerinin halk üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Eğer İstanbul uygun görürse böyle bir şeyin yapılması düşünülmekte olup sadece 500 Frank’a ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

⁵³ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-6

⁵⁴ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-6

Raporun sonunda da, Ermenilerin hiçbir zaman kendilerini mağlup addetmedikleri, bir işi başarınca kadar inat gösterdikleri belirtiyor. Buna son misal olarak da, Ermenilerin bahsedilen sinema filmini başka bir sinema direktörüne para yedirerek Bern'de tekrar sahneye koydukları ve Türk yetkililerin de bunu tekrar yasaklattığı yazılmaktadır⁵⁵.

Yine bu konuda İsviçre hükümetinin Türk sefaretine karşı olan tutumundan övgüyle bahsedilerek, Türkiye'deki İsviçre vatandaşlarına iyi muamele yapılmasını ve resmi dairelerde olan işlerinin görülmesinde yardımcı olunması gerektiği ifade edilmektedir⁵⁶.

Sonuç

Netice olarak şunlar söylenebilir. Bahsedilen dönem ülkenin işgal altında bulunduğu yıllardır. İşgalle birlikte pek çok sıkıntının yaşandığı bir ortamda bu meselenin ele alınması önemlidir. Yurtdışındaki görevlilerimiz özellikle maddi sıkıntılardan dolayı zor durumdadır. Bütün bu sıkıntılara rağmen Ermeni propaganda faaliyetlerini engellemeye yönelik çalışmalar dikkate değerdir. Çünkü bu faaliyetlerle mücadele etmek yurtdışındaki elçilik görevlilerinin şahsi gayretlerine bağlıydı.

Başlangıçtaki yasaklatmalara ve engellemelere rağmen propaganda faaliyetlerinin tamamen önüne geçilemedi. Çünkü aynı dinden olmanın etkisiyle de bunların iddialarına inanmaya hazır bir kamuoyu vardı. Ayrıca Ermeniler bu konuda çok yol almıştı. Her taraftan maddi-manevi destekçileri vardı.

Türkler olarak bizim bu konuda alacağımız çok mesafe var. Ermeniler daha tehcir yıllarından itibaren her konuda propaganda faaliyetlerine başlamışlar ve özellikle görselliğe dayalı olarak sinema ve belgesel konularında çok yol almışlardır. Ermeni meselesi ile ilgili o günlerden bugüne pek çok belgesel ve film yapılmıştır. Türkler de, basını, sporu, edebiyatı, sinemayı, televizyonu, hattâ diploması ve turizmle oluşan bireysel dostluk ilişkilerini bir bütün olarak karşı

⁵⁵ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-7

⁵⁶ BOA, HR.SYS. 2886/27, Lef-7

propagandada kullanmayı öğrenmelidir. Bu yapılmadığı müddetçe, Ermeni iftira ve yalanlarının karşısında sonsuza kadar durabilme şansı olmayacaktır.

Kaynakça

BOA, HR. SYS. 2879/24

BOA, HR. SYS. 2886/23

Afyoncu, Erhan, "Tarihin Pusulası", *Sabah Gazetesi*, 23.04.2017.

Bakar, Bülent, *Ermeni Tehciri*, ATAM yayını, Ankara 2009.

Bal, Karin, "Masum Bir Kız Çocuğunun Çalınan Hayatı", <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6731/masum-bir-kiz-cocugunun-calinan-hayati>

Birecikli, İhsan Burak, "İstanbul'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Fitsmoris ve Ermeni Meselesine Dair Raporu", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 52, 2015.

Cabbarlı, Hatem, "Rusya'da Ermeni Diasporası Oluşumu ve Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001.

Cırık, Bülent, Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri, İstanbul 2016, s. 450; Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yayını, Ankara 1990.

Demirbaş, Uğurhan vd. *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri-1 (1879-1918)*, Ankara 2002.

Demireli, Muammer, Mehmet Takkaç, "Ermeni Tehciri Anıları Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Erzurum 2007.

Engin, Vahdettin, "Ermeni Tehciri Sırasında Bazı Avrupa Gazetelerinin Tutumu", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Edt. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), İstanbul 2007.

Ertan, Özlem, "Arşaluyus Mardiganyan'ın Hikâyesi", <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/ozlem-ertan-3/arsaluys-mardiganyan-in-hikayesi/28895/>, 17 Şubat 2014 Pazartesi

Gürbüz, Cenani, *Milli Mücadelede Develi ve Ermeniler*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996.

Karacakaya, Recep, "İngiltere'de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devletinin Buna Karşı Aldığı Önlemler", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 11, Sonbahar 2003.

Kılıç, Davut, "Ermeni Meselesinin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, 2006.

Küçük, Cevdet, "Ermeni Meselesi", *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, (Edt. Saime Yüceer), Bursa 2000.

Küçükvatan, Mahir, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", *ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar)*.

Metin, Halil, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, MEB yayını, Ankara 1997.

Öztürk, Necdet, "Hoşgörü Toplumunda Ermeniler", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Edt. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), İstanbul 2007.

Saray, Mehmet, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, ATAM yayını, Ankara 2005.

Şimşir, Bilal N., "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001.

Şimşir, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.


Uslu, Dilara, "The Times Gazetesine Göre Dünya Savaşı Sonunda Ermeni Mülteciler Meselesi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, Ağustos 2013.

Uygun, Süleyman, "Bir Fransız Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri", *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 16, Yaz 2015.

Yavuz, Fikretin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK yayını, Ankara 2015.

Ek-4

BOA, HR.SYS. 2886-27 (4)


 ԵՂԻ.
 ԷՕԻ

Կոմիտասի հիշատակը համայն հայությանը

1920 թ. մարտի 15-ին Ստամբուլի Կրթության նախարարությունից Երևանին

Կ

Երևանի Կրթության նախարարությունը ընդհանուր շնորհակալությամբ հայտնում է ձեր հարգած և հարգանքները նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության Կրթության նախարարությանը 1920 թ. մարտի 15-ին Ստամբուլի Կրթության նախարարությունից ստացված նամակի մասին:

Ստամբուլի Կրթության նախարարությունը ընդհանուր շնորհակալությամբ հայտնում է ձեր հարգած և հարգանքները նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության Կրթության նախարարությանը 1920 թ. մարտի 15-ին Ստամբուլի Կրթության նախարարությունից ստացված նամակի մասին:

Ստամբուլի Կրթության նախարարությունը ընդհանուր շնորհակալությամբ հայտնում է ձեր հարգած և հարգանքները նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության Կրթության նախարարությանը 1920 թ. մարտի 15-ին Ստամբուլի Կրթության նախարարությունից ստացված նամակի մասին:

Ստամբուլի Կրթության նախարարությունը ընդհանուր շնորհակալությամբ հայտնում է ձեր հարգած և հարգանքները նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության Կրթության նախարարությանը 1920 թ. մարտի 15-ին Ստամբուլի Կրթության նախարարությունից ստացված նամակի մասին:

Ստամբուլի Կրթության նախարարությունը ընդհանուր շնորհակալությամբ հայտնում է ձեր հարգած և հարգանքները նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության Կրթության նախարարությանը 1920 թ. մարտի 15-ին Ստամբուլի Կրթության նախարարությունից ստացված նամակի մասին:

Ek-5

BOA, HR.SYS. 2886-27 (5)

عاجز و فطرتاً علیہ صوابتین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۲۷۵۹
۲۹.

ایضاً بر دماغانہ اسے جمعیتہ ما ادریوف

سید

مذہبہ ہمارے کفر ہے۔
 درہنہ تاریخی ۲۷۴۸/۲۸۱ نورولو مصیبتی تکرار ہے ہمارا نہ زیدلر . بوجہ حاجتکار غیا جیدہ ناظریم کوردشیم حکومت
 سنہ ایہ ایسویچہ ارہ سندہ ہمارے اولادہ مناسبات سود نگارانہ دورایسیم قانونہ وارہ سندہ الیہ کلمہ اجرا ایہم رک
 سیدمانک منہ ویا بوتقالی اولدین حالکہ دستار شہزادہ کیسی ضمیمہ اتقاز قنابلر وادھورتہ اعطای تبلیغات
 ایسہ اولدین قشایہ ہمارے سیدلہ اولدیندہ تقدیمی تشکات ایہم رک بانندہ جیمقتدہ . باروی القفات
 و توجہ قناتاری سہ سندہ بوسہ تاکیفی لایزہ اولدیندہ اولی اولدیندہ اولدیندہ اولدیندہ اولدیندہ اولدیندہ
 کی ایہم جیمقتدہ - دامن احمیت و نظیر اولدیندہ . عرصہ ہمارے سید الیم اولیایہ ار روزانہ حضرتہ دلی الکرکہ
 صحتکدار
 ۱۹۴۰

صید